

OCJENE I PRIKAZI

VORLÄUFIGER KATALOG KIRCHENSLAVISCHER HOMILIEN DES BEWEGLICHEN JAHRESZYKLUS: *aus Handschriften des 11.–16. Jahrhunderts vorwiegend ostslavischer Provenienz*. – ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЙ КАТАЛОГ ЦЕРКОВНОСЛАВЯНСКИХ ГОМИЛИЙ ПОДВИЖНОГО КАЛЕНДАРНОГО ЦИКЛА *по рукописям XI–XVI вв. преимущественно восточнославянского происхождения*. Zusammengestellt von TAT'JANA V. ČERTORICKAJA unter der Redaktion von HEINZ MIKLAS. Abhandlungen der Nordrhein–Westfälischen Akademie der Wissenschaften (Düsseldorf), Band 91. [»*Patristica Slavica*«, Band 1. Herausgegeben von HANS ROTHE]. Westdeutscher Verlag, Opladen 1994., 795 str.

Ovaj *Katalog* rezultat je usklađena rada ruskih i njemačkih znanstvenika po precizno raspoređenim zadacima i djelokruzima. Nosioći su cijelog projekta ruska znanstvenica Tatjana V. Čertoricka i njemački znanstvenik Heinz Miklas, pri čemu je ruska ekipa prikupila i, uglavnom, sredila svu građu, dok je njemačka izvršila kompjutersku obradu cjelokupnoga materijala.

U *Predgovoru Katalogu* ukratko se govori o tome što je i koliko učinjeno na objavljivanju djela slavenske izuzetno opsežne patrističke i liturgijske književnosti, jer je ona rezultat rada gotovo tisućljetnoga prevođenja i preuzimanja odgovarajuće grčke književnosti uz vlastito stvaralaštvo i adaptacije. Međutim jedino je V. Jagić boraveći u Petrogradu prije prvoga svjetskoga rata, objavio jedan obredni minej za rujan–listopad, no nakon toga sve do 1988., zbog političkih prilika, u tom smislu nije učinjeno ništa. Tek tada počinje u suradnji s Ruskom akademijom znanosti izdavanje liturgijskih mineja, a u planu je i izdavanje trioda.

Izdavanje *Kataloga* istočnoslavenskih homilija korak je u istom smjeru, a temelji se, kako je već rečeno, na radu T. V. Čertoricke, koja raspolaže podacima iz 170 zbornika (a uz nju su na pojedinim poslovima radile S. A. Davydova i I. M. Gricevskaja). Kompjuterski program izradio je Reinhard Lampe

(Heidelberg), dok konačna redakcija knjige pripada Heinzu Miklasu. Premda obrađuju istu problematiku, a i utemeljeni su na istoj koncepciji, uvodni članci *Kataloga* – njemački H. Miklasa i ruski T. V. Čertoricke – neovisni su jedan od drugoga

Uvod H. Miklasa sastoji se od šest članaka (Čertoricke od četiriju), u kojima on govori o osnovnim problemima vezanima za kompjutersku obradu građe, s čim je povezan i problem terminologije, kao i rješenje problema sistematizacije crkvenoslavenske pismenosti uopće, zatim se konkretno bavi klasifikacijom zbornika tipikonskih čitanja. On, kao i Čertoricka, daje i objašnjenja uz *Katalog homilija*, te posebno uz opis izvora. No u njegovom uvodu nametnuo se posebno članak o homilijama i homiletičkoj književnosti u staroruskim rukopisima, a istom se problematikom pozabavila i Čertoricka u svom uvodu.

O problemima u vezi s izdavanjem homiletske literature Miklas upozorava na činjenicu da je broj spomenika *Slavia orthodoxa* (koja obuhvaća svu istočno-slavensku i južnoslavensku pravoslavnu književnost) ne samo vrlo velik nego i razasut, a uz to i jako raznovrstan, pa je i kompjuterska obrada za *Katalog* bila složena. Kao prvi korak u sređivanju građe Klimentina Ivanova napravila je *Indeks slavenskih tekstova* (IST), koji predstavlja program za katalogizaciju crkvenoslavenskih homilija, u kojima su obrađene homilije iz zbornikâ od početka, tj. od XI. do kraja XVI. i početka XVII. st. U korpus je ušao i staroslavenski *Suprasaljski zbornik*, koji je kao i općeslavenski zbornici značajan za usporedbe i povijest slavenskih književnosti. U cijelu građu su ušli i južnoslavenski spomenici koji su, međutim, kasnije izdvojeni i bit će posebno obrađeni.

Autori smatraju da su do sada nedovoljno istraženi tipološki odnosi u sferi crkvenoslavenske pismenosti, pa tek analiza staroruskih kodeksa omogućuje da se odrede hijerarhijski odnosi među tekstovima radi njihove sistematizacije (kao što su to Miltonova i Ivanova napravile za starobugarski). To će omogućiti arhivarima i bibliotekarima da svaku zbirku smjeste u sistem, te da utvrde funkcionalne, tematske i strukturne paralele, što je općenito važno za preciziranje stanja i opsega slavističkih izvora kao uvjeta za sva ostala istraživanja.

Miklas otvara i terminološko pitanje naziva zbornik i njegova sadržaja, te definira termin zbornik na sljedeći način. Zbornik mora obuhvaćati najmanje tri posebna rada (sastava) jednog ili više autora, za čije skupljanje u jednu knjigu mogu postojati razni motivi, bilo da se radi o tradiciji, ideologiji ili funkciji, s čime se slaže i Čertoricka. Mehanički sastavljena zbirka ne funkcionira kao zbornik nego se radi o konvolutu. Po toj definiciji pod termin zbornik svrstava

se i *Biblija*, ali i kronike, liturgijske i neliturgijske knjige, kao mineji, Zlatousti i dr., pri čemu pojedini sastavi iz zbornika mogu ulaziti u druge zbornike s drugačijim sastavom i karakteristikama, ali zbornik pri tom uvijek ostaje zatvorena cjelina.

Upravo zbog takve raznovrsnosti i širokih mogućnosti kao glavni problem u obradi zbornika njihova je klasifikacija, i tomu su problemu i Miklas i Čertoricka i posvetili najveću pozornost. Miklas (kao i Čertoricka) dijele sve zbornike u dvije osnovne grupe prema funkciji: litrgijske i neliturgijske, pri čemu prva grupa, tj. liturgijska, obuhvaća javnu (opću) i osobnu službu božju, dok druga ne pripada liturgiji direktno, ali može biti s njom povezana. Drugi je hijerarhijski stupanj odnos prema *Bibliji*: direktno preuzimanje ili indirektno, tj. takvo u kojem se tekstovi zbornika vežu za *Bibliju* samo kratkim sižeima ili njihovim spominjanjem. U neliturgijsku grupu ulaze razne vrste sastavaka: patristika, žitija, polemični, juridični i drugi tekstovi. No najvažniji tip takvih djela su tzv. čitaći zbornici (ili, kako ih naziva Čertoricka, zbornici ustavnih čitanja).

Neliturgijski zbornici dijele se dalje u grupe biblijsko-kanonskog sadržaja, u apokrifne tekstove, te u grupu tekstova s objašnjenima i preradama *Biblije*, a postoje i mješoviti zbornici u kojima su tekstovi iz druge i treće grupe, no svi su ti zbornici ipak direktno ili indirektno vezani za *Bibliju*. Miklas pri tom naglašava da je u ovoj kjiževnosti u ideološkom smislu zastupljen binarni model stilova: visoki stil – religijski i mitološki, te niski stil – svjetovni (povijesni i konkretni). Niski stil je rezerviran za neposredne praktične interese, konkretno narativan, a osnov klasifikacije je tematika.

Međutim, u staroj ruskoj literaturi jedno od centralnih mjesta zauzima homiletska književnost (uz hagiografsku i gnoseološku), te su u tom smislu najzanimljiviji tzv. zbornici tipikonskih čitanja (koji ulaze u grupu čitaćih zbornika), jer iako su u biti namijenjeni čitanju, a ne obredu u strogom smislu, oni su tijekom razvoja liturgije dobili svoje mjesto kao tekstovi koji dopunjavaju obred. Postupno su, naime, ulazili u obred na taj način što su prema crkvenim tipicima razni sastavi iz ovakvih zbornika čitani u određenom vremenu i u određenim prilikama. Na bazi crkvenih tipika tako nastaju zbornici tipikonskih čitanja vezanih za razne vjerske manifestacije, za objašnjavanje vjerskih dogmi i za tumačenje simbolike *Biblije*.

Klasifikacija zbornika tipikonskih čitanja vrši se prema strukturi, tj. po odnosu prema crkvenoj godini, tako da imamo tri vrste ovih zbornika: kalendarski, u kojima se svaki sastavak (a može ih biti proizvoljno mnogo) veže za

određeni dan crkvene godine, zatim nekalendarski i mješoviti. Pri tom se još uzima u obzir je li raspored čitanja prema sunčanom ili mjesečevom kalendaru. U skladu s tim svi su sastavci proučenih zbornika za ovaj *Katalog* kodirani prema tjednu u godini i danu kad se čitaju, te po njihovom rednom broju u poretku zbornika. Autori (i Miklas i Čertoricka) obrađuju sve tipove zbornika uzimajući u obzir i različite mogućnosti njihova sastava; je li u pitanju jedan ili više autora, radi li se o pomičnoj ili nepomičnoj crkvenoj godini (tj. o karakteru kalendara), ali kao kriterij nije razmatrano je li tekst izvoran, ili je, što je najčešće, prijevod ili adaptacija s grčkog izvornika. Na taj su način opširno obrađeni tipovi zbornika, njihove međusobne veze i razne mogućnosti njihovog vezanja za crkvenu godinu.

Oba su se autora uvoda posebno zabavila osobinama i razvojem homiletičkog žanra u staroruskim rukopisima, i to, manje-više, potpuno suglasno. I Miklas i Čertoricka povijesno dijele razvoj ruske homiletike u dvije epohe: kijevsku i rusku. U kijevskoj epohi razvija se i buja ruska homiletika na bazi bizantske i južnoslavenske homiletike (Čertoricka uz to spominje i utjecaj narodnoga stila), ali tek u kasnijem ruskom periodu dolazi do ideološkog redigiranja i učlanjivanja homiletičkih spisa u obligatorni repertoar, kako ga je krajem XIV. st. vezanog uz tipikonske propise preuzela Ruska crkva iz jeruzalemskih pravila. Po mišljenju autora radi se o vrlo kompliciranu i nedovoljno proučenu žanru. Za homiletske sastave oba su autora u zbornicima našli 27 različitih naziva (na bazi podataka za 1729 homilija) pri čemu je najčešći naziv *slovo*, mada se ista homilija u raznim zbornicima može naći s različitim nazivima (*slovo*, *poučenje*, *sinaksar*, *pohvala*, *čudo* i sl.).

I Miklas i Čertoricka na krajevima svojih uvoda donose objašnjenja uz *Katalog*, uz poseban opis izvora, a svi su podaci utemeljeni na kompjuterskom programu IST (*Index slavischer Texte*) za homilije pomične crkvene godine iz 128 rukopisnih zbornika XI. – XVI./XVII. st., pri čemu je većina homilija kalendarski raspoređena, a svaki sastavak ima svoj kod, kao i svaki rukopis; pod posebnom su šifrom kodirani članci koji nemaju mjesta u kalendaru. Za svaku homiliju zabilježen je naslov prema rukopisu, ali bez naznake žanra, ime autora homilije, ukoliko ga ima, zatim incipita u opsegu oko četiri retka (80–150 slova), završetak u opsegu od 70–120 slova, u što se ne uključuje uobičajena završna formula, tzv. doksologija. Uz svaku je homiliju na kraju i odgovarajuća bibliografija, no kako su autori već ranije izjavili, bez pretenzije da bude kompletna, uglavnom se navodi samo novija djela općenitijega sadržaja, uz to katkad i primjedbe autorice.

Orfografija je ujednačena, svi tekstovi iz rukopisa su transkribirani prema pravilima ruskoga jezika, riječi su odijeljene (u rukopisima je česta *scriptura continua*), jat, nazali i jerovi zamijenjeni su prema ruskom, ili ispušteni, kratice su po potrebi razriješene bez označavanja, a nadredna slova na isti način spuštana u redak. Interpunkcija je posuvremenjena, ali se za naznaku upravnoga govora upotrebljava samo dvotočka.

Ukoliko je ista homilija zapisana u više zbornika, izabran je najbolji i najpotpuniji tekst. Izvori, tj. zbornici, posebno su opisani, svi su kodirani po određenom sustavu, naslovi su uglavnom zadržani, no kod mješovitih zbornika to je registrirano u samom naslovu. U opisu se navodi mjesto čuvanja kodeksa, signatura, datiranje, kod pergamentnih rukopisa i kratak opis materijala, zatim tip pisma, format, broj lista, te kod rukopisa na papiru vodeni znaci prema poznatim katalozima. Što se tiče sadržaja, opis se ograničava na tipološke oznake članaka iz rukopisa. Dopunske informacije ili svoja posebna viđenja dala je Čertoricka kao dopunu, a bibliografija obuhvaća, uglavnom, samo najnoviju literaturu.

Čertoricka se u svom *Uvodu*, kako je već rečeno, manje-više, slaže s Miklasom, te kao i on u prvi plan stavlja funkcionalni kriterij, no pošto je konstatirala da su uz ruske u kompjuterski program uzeti i južnoslavenski zbornici, donosi i izvjesne podatke o brojčanom odnosu južnoslavenskih prema ruskim djelima. Uz to, ona uz sistematizaciju zbornika, koja je identična Miklasovoj, daje i njezin grafički prikaz, te time zaokružuje opis.

Samomu *Katalogu* crkvenoslavenskih homilija prethodi članak s još jednim detaljnim objašnjenjem ustroja *Kataloga*. Precizno je rečeno da je kompjuterski program, pa tako onda i *Katalog*, napravljen prema pomičnom kalendaru Cvjetnog i Posnog trioda, od nedjelje carinika i farizeja do Svih svetih, i Oktoih dana i tjedana 36–45 poslije Svih svetih, a kasniji zbornici su prošireni na 65 tjedana. U *Katalog* je ušao sastav 128 rukopisnih zbornika XI.–XVI./XVII. st. (127 istočnoslavenskih i *Suprasaljski*), ali samo homilije u okviru trioda (i one čiji je naslov jasno triodni).

U ovim objašnjenjima precizno se komentira sustav kodiranja i homilija i rukopisa zbornika. Kod homilija kod se sastoji od tri dijela: prvi broj označava tjedan triodnog ciklusa (01–65), drugi broj – dan u tjednu, a treći – redni broj homilije među ostalima s istom kalendarskom odrednicom (od 01 do trozna-menkastoga broja). Kod nekalendarskih homilija (tj. iz nekalendarskih rukopisa) prvi kodni broj je 66., dok kodni broj 67. na prvom mjestu pripada sinaksaru. Još jednom se navodi koje podatke sadrži obrada svake homilije, no

posebno je važno da se u obradi navode i kodovi svih rukopisa koji sadržavaju konkretnu homiliju. Obrazlažu se ponovno i principi transkripcije teksta. Zatim se precizno prezentira i način kodiranja svih obrađenih zbornika (izvora za obradu homilija), ali tu je kod dvočlan. Prvi broj upućuje na vrijeme pisanja rukopisa (od XI. do XVI/XVII. st., a drugi je član koda redni broj rukopisa u okviru određenoga stoljeća.

Posebno su prema mjestima pohrane rukopisa (mjesto, ustanova, zbirka) nabrojani svi uporabljivi izvori brojem i kodnim brojem, a posebno su izdvojeni oni rukopisi koji su obrađeni prema izdanjima i opisima, u koje uz *Suprasaljski* (kod 1.002.) idu još samo *Uspenski zbornik* (4.003.) i *Četi 1489. g.* (9.034.).

Iza glavnoga dijela knjige *Kataloga homilija* slijedi *Kratki opis izvora*, kojemu prethode objašnjenja o principima njihove obrade. Kao i kod homilija, zbog južnoslavenskih rukopisa koji su registrirani u bazi podataka, u redosljedu rukopisa dolazi do preskakanja brojeva koji se na ove odnose. Nazivi rukopisa daju se prema tipološkom kriteriju, ili ako je neki naziv rukopisa u znanosti već ustaljen (npr. *Suprasaljski zbornik*), ili prema nazivu u *Katalogu*. Zatim dolazi mjesto čuvanja i signatura, materijal na kojem je pisan, tip pisma, format, broj lista, eventualno vođeni znaci (za papir), očuvanost rukopisa.

Sadržaj je opisan samo s obzirom na tipološke karakteristike, ali su registrirane sve homilije koje se nalaze u rukopisu kodom pod kojim su u katalogu homilija, tako da su ova dva dijela *Kataloga* međusobno povezana, jer se, s druge strane, kod opisa svake homilije bilježi i kod svih rukopisa u kojima se nalazi određena homilija. U opisu sadržaja rukopisa nalaze se i nešto opširnije primjedbe o njegovu sastavu, naročito ukoliko se radi o zbornicima miješana sastava, u kojima su i članci koji nemaju triodnu kalendarsku odredbu. Inače, homilije se daju redom od početka do kraja rukopisa, a uz kodni broj ide i redni broj u rukopisu, te brojke listova na kojima je tekst. *Bibliografija* je sastavljena prema istim principima kao i u *Katalogu homilija*.

Iza kataloga izvora slijedi *Index incipita*, složenih azbučnim redom prema prvoj riječi, a uz svaki incipit stoji kod homilije, čime se incipiti vežu za glavni *Katalog*. Na dvije stranice su registrirane i doksološke formule, također azbučnim redom, ali bez naznaka veze s odgovarajućim homilijama. Autorska atribucija predstavlja poseban index u kojem su pisci navedeni azbučnim redom, uz svakoga su autora navedeni kodovi svih homilija koje im pripadaju (najveći je broj anonimnih, te onih koje se pripisuju Ivanu Zlatoustomu), a o svakom su autoru dani i poznati podaci.

Iza ovog popisa autora sastavljači *Kataloga* potrudili su se napraviti popis autora u njemačkom prijevodu, abecednim redom latinicom transkribiranim izvornim ruskim imenima. Na kraju knjige dane su na jednoj stranici najčešće uporabljene kratice, te bibliografija koja ima dva dijela: ruska, azbučnim redom i ćirilicom, te ostala latinicom i složena po abecedi.

Katalog sam po sebi predstavlja golem posao i velik trud autora i suradnika, a organizacija podataka u njemu na zavidnoj je visini, pregledna i međusobno povezana tako da se prema kodnim brojevima svaka homilija može smjestiti u određeni okvir. *Katalog* će poslužiti kao siguran orijentir za razne vrste proučavanja ne samo ruske nego i ostalih slavenskih književnosti, jer je na temelju njega moguće vršiti komparacije i izvlačiti paralele, a za lingviste paleoslaviste služit će kao vrlo koristan naputak za identifikaciju izvora za raznovrsna proučavanja. Iako je ovim radom, a i onim planiranim za skorbu budućnost obuhvaćena samo *Slavia orthodoxa*, ne treba odbaciti ideju da bi ovaj rad mogao otvoriti i neke nove putove u proučavanju djela i ostale paleoslavistike.

HERTA KUNA

GOTTESDIENSTMENÄUM FÜR DEN MONAT DEZEMBER *nach den slavischen Handschriften der Rus' des 12. und 13. Jahrhunderts. Teil 1: 1. bis 8. Dezember.* – СЛУЖЕБНАЯ МИНЕЯ ЗА ДЕКАБРЬ *В церковнославянском переводе по русским рукописям XII–XIII вв. Наборное издание. Последования дней декабря с 1-го по 8-ой.* Besorgt und kommentiert von D. CHRISTIANS, A. G. KRAVECKIJ, L. P. MEDEVDEVA, H. ROTHE, N. TRUNTE und E. M. VEREŠČAGIN. Herausgegeben von HANS ROTHE und E. M. VEREŠČAGIN. Abhandlungen der Nordrhein–Westfälischen Akademie der Wissenschaften (Düsseldorf), Band 98. [*»Patristica Slavica«*, Band 2. Herausgegeben von HANS ROTHE]. Westdeutscher Verlag, Opladen 1996., 663 str.

U izdanju Abhandlugen der Nordrhein–Westfälischen Akademie der Wissenschaften, a u ediciji *Patristica slavica* kao drugi i treći svezak izlaze prve dvije knjige mineja za prosinac, dok prvu knjigu iste serije predstavlja *Vorläufiger Katalog Kirchenslavischer Homilien des beweglichen Jahreszyklus*, izdan 1994. g. kao prva knjiga koja se bavi staroruskom vjerskom književnošću (v. ovdje, str. 211–217).